

SUGÁR KÁROLY*

Amikor június hó 21.-én az első együtt töltött, munkában és küzdelmekben gazdag esztendő után búcsút mondtunk egymásnak és találkoztát adtunk a mai napra, hogy a jól megérdemelt nyári pihenő után friss munkakedvvel, megújult erővel és fokozott ambíciókkal kezdjük meg a második közös szezon még nagyobb munkáját, senki sem gondolt arra, hogy kevesebben térünk vissza erre a színpadra, mint ahányan elbúcsúztunk tőle.

Sugár Károly eltávozása az élők sorából nemcsak az ő szűkebb művészi családjának, a Nemzeti Színháznak pótolhatatlan vesztesége. Elhunytával a magyar színházi kultúra egyik legegységibb egyénisége távozott el a „forró deszkákról“.

Tizenöt esztendő diák voltam, amikor először láttam színpadon. A darab már csak homályosan él emlékezetemben. A színjáték hőse Sancho Pansa volt, akinek királyságáról szólt a darab. Az események során természetesen meg kellett jelennie a színpadon az álmodó lelkű manchai lovagnak, Don Quihote-nak is. Sugár Károly volt a halhatatlan fantaszta, Don Quihote és akkor mindörökre megjegyeztem a nevét.

Nemsokára egy másik felejthetetlen estét szerzett nekem a „Romeo és Juliá“-ban. A Capulet-ház egyik szolgáját játszotta. Ebben a parányi szerepben eleven bizonyítéka volt annak a régi igazságnak, hogy nincs rossz szerep, csak jó, vagy rossz színész van, mert Sugár Károly tökéletes volt a pár másodperces jelenetében. Arra a mozzanatra gondolok, amikor az utcán összetalálkozik Romeoval és mert olvasni nem tud, őt kéri meg a névsor elolvasására. Ahogyan ez a Shakespeare-i szolga buzgólkodott, hogy korlátolt koponyájába préselje az egymást követő neveket, akiket sorra fel kellett keresnie ura üzenetével, ahogy hálálkodva elindult, hogy majd palotáról-palotára járva vendégségre hívja a Capulet-ház barátait, az a színészi alakteremtésnek olyan lenyűgöző, tökéletes megnyilatkozása volt, melynek példáját azóta is csak keveset láttam európai színpadon.

Később, amikor körülbelül 13 esztendővel ezelőtt egy őszi estén végignézttem ebben a színházban Shakespeare „Vihar“-ját, amelynek a Caliban-jában Sugár Károly élete egyik legnagyobb művészi sikerét

* Emlékbeszéd a Nemzeti Színház 1936. augusztus 17-én tartott társulati ülésén.

aratta, nem tudtam megállni, hogy meg ne próbáljam a lehetetlent: írott szavakba foglalni játékát, jelenetről-jelenetre úgy, ahogyan azt egy lelkes magyar színész és színházi író-ember, Rakodczay Pál írásaiban szorgalmazta és tanította, hogy megmaradjon valami a színész nagyon-nagyon múlandó alkotásából annak az utókornak, amely Schiller szerint nem fon koszorút a mimus homloka köré.

Ezt a közel másfél évtizedes írásomat kerestem elő hazaérkezésem után és most engedjék meg Hölgyeim és Uraim, hogy Sugár Károly immár mindörökre elnémult játékművészetének ezt a rég őrzött írásba-foglalását helyezzem szavakká font koszorúként az ő frissen hantolt sírjára.

Sugár Károly művészete a Calibanban érte el beteljesülését. Shakespeare legpoétikusabb játékának ez a groteszk alakja volt számára a legelső komoly, művészi feladat, amely ezenkívül még pompásan össze is találkozott egyéniségével. Caliban figurája szimbolummá mélyült szemében: a leigázott, de fel-fellázadó állati őslélek szimbolumává. Felfogásának színészi megvalósítására meglepően világos és megkapó erejű megoldás-formákat talált. Darwin ősemberének alakjában elevenítette színpadra ezt a figurát. Arcát majomszerűre maszkírozta, egész testét és fejét barna szőr fedte és még újjai is ehhez az őslényhez idomultak. Játék közben leginkább a földön kuporgott. Ha járt, akkor a majomember elképzeltető himbáló járását utánozta. Kezei majdnem a földet súrolták és előrehajló felsőtteste csak néha, a lázadás pillanataiban lendült egyenessé.

Majdnem egészen bizonyos, hogy nem ilyennek gondolta Shakespeare Caliban bizarr figuráját, de nem is ez a fontos. A szövegben ugyanis több passzus van, mely arról tesz tanúságot, hogy a költő valamiféle tengeri állathoz hasonlóan képzelte el Calibant. Ha azonban elfogadjuk G. G. Gervinus teóriáját, amely szerint Shakespeare Caliban nevét valószínűen a „kannibal“ szó anagrammájaként alkotta és egyetértünk Mezières felfogásával, hogy Caliban azoknak a vad népfajoknak képviselője, amelyeket az első telepítők éppen akkor kezdtek a civilizáció útjára terelgetni, nyilvánvalóvá válik Sugár alakbeállításának reális hűsége is. Mindenesetre a legművésziebben — mert a legerőteljesebb eszközökkel — oldotta meg Caliban rejtélyes figurájának színészi életrekeltését, mert a költő színgazdag gondolatvilágának ezt a sajátosan komplex és különös szülöttjét a demonológia elvont nyelvről a realitás nyelvére fordította le.

Szerepmegoldása az első szótól az utolsóig szigorú egységet alkotott. Már első megjelenése belevitt abba a légkörbe, amelyben Sugár elgondolása mozgott. Prospero hívására dühös mormogás volt a válasz. Sugár recsegő, különös torokhangja kitűnően megfelelt az ilyen állati kitörések érzékeltetésének. Artikulátlan hangjainak számtalan változata volt, ami változatos lehetőségeket engedett meg a pathologikus alakoktól kezdve, mint amilyen például a „Fekete lovas“ epileptikus szolgája volt, vagy a „Viszontlátás“ Szitája — Szemere egyik darabjának érdekes figurája, Sugár egy másik klasszikus alakítása, — egészen a túlzot-

tan komédiás figuráknál való alkalmazásáig. Prospero parancsszavára inkább ülve, mint négykézláb csúszott elő barlangjából, dühös rikácsoló kitérőek között. Átkozódásában egy primitív állati lélek sírós elkeseredésének hangszíne uralkodott. Prospero válasza alatt ijedt, könyörgő, tagolatlan fel-feltörések vezették át a naív kimagyarázkodás hangjába. Mikor ahhoz a helyhez ért, melynél szemrehányó daccal megátkozza Prosperot („Bár anyám varázsa, Egér, varangy, bogár mind esne reád!”) és a lázadó állati önérzet elkeseredésével mondta:

*Most összes néped én vagyok, ki hajdan,
Magam királya voltam...*

— a „magam” szónál neki akart ugrani Prosperonak. A varázspálca felemelése úgymint össze nekilendülő alakja, mint azok a büszke képek a multból, amelyek felrajzoltak Caliban lelkében. Dühösen mörögve meghunyászkodó állattá alacsonyodott a szemrehányás folytatásánál:

*...most kemény
Kőölba csuksz, s elzárod a sziget
Többi helyét.*

Prospero — tettét megokoló — szavainál új színekkel gazdagodott Caliban portréja. Az állati nemi vágy zengett ki válaszának hangjából és a választ megelőzőleg Prospero szavaiba belejátszó tagolatlan felkiáltásból. Kezét egy groteszk mozdulattal a neki pirulva hátafordító Miranda után nyújtotta félig ülő, félig kezére támaszkodó helyzetéből. Következő megszólalása („Beszélni tanítottál...”.) újra a lázadás fortisszimója volt. Ujra neki akarta vetni magát elnyomójának, de tehetetlenül hunyászkodott meg Prospero hatalma előtt. Az a körülmény, hogy a *beszéd* motivumát ragadta meg lázadási alkalmul, arra mutat, hogy Sugár leggyökerén fogta meg Caliban lelkének problémáját: Caliban számára átok a tudás, mert csak saját tehetetlenségére eszmél általa. Így mélyebb értelmet nyertek a következő szavak:

*...legalább
Tudok most káromkodni.*

Sugár Calibanján látszott, hogy ez számára a legnagyobb kielégülés. Amikor Prospero megfenyegeti, Sugár Calibanja mintha máris tetően érezte volna a fájást. Száján felbugyborékoló fájdalmas vonítások a „ne, ne, jaj ne!” felkiáltásban érték el a tetőpontjukat, ami megtörte Caliban lázadását. A félelem odahajtotta Prospero lábát csókolni. Ugymondotta el félreszólását, hogy közben négykézláb körülcsúszta urát. Prospero parancsszavára himbáló léptekkel cammogott kifelé, mint valami korbáccstól féltő kutya.

A II. felvonás második színe az, ahol újabb kifejezési lehetőségei vannak Caliban alakítójának és ahonnan kezdve kirajzolódik az a tény, hogy „Caliban vad ösztöneivel a világ gonosz principiumának a szülött-

je". (Alexander Bernát.) A bejövétel magánbeszédjének hangja szerves továbbépítése volt az I. felvonás alakításának. A tehetetlen, keserű átkozódás sírós hangján recsegték elő a szavak. Mikor észreveszi a szellemnek hitt Trinculot, tehetelenségének érzete a kétségbeesésig fokozódik és így nyer lélektani magyarázatot az a naív fogás, hogy hasravágja magát. A későbbi szakadozott közbekiáltások könyörgő állati hangja mozgásban is kifejeződött, amikor Stephano borral kínálta meg. Ettől kezdve, ahol csak tehetette, a butykos felé kapott. Ha ráijesztettek, el-somfordált, de csak azért, hogy egy-egy őrizetlen pillanatban újra az égi ital után nyújtogathassa lelógó, hosszú karjait. Ivásnál két tenyerére támaszkodott és úgy kortyogott, hogy egész teste remegett bele. Caliban alantas állatóságának gyönyörű rajza volt, amikor feltápáskodásától kezdve fokozatos lendülettel játszotta meg a részegséget. Fel és alá keringett a színen, egyszerre hirtelen Stephano lábai elé vetette magát:

*Ez egy jó szívű isten, mennyei
Italt kínál. Letérdelek előtte.*

A részegséggel okolta meg Sugár azt, hogy állatísága minden jöttment lába elé odahajtja hódolni Calibant.

Ettől kezdve az állati alázat mindinkább a részegségbe fulladt. Caliban figyelmének középpontjából mindjobban kikerült hódolatának igazi tárgya, a butykos és csak az emlékkép, hogy ezektől az emberektől valami nagyon jót kapott, adta meg rendszertelen szavainak sajátos lendületét. Mikor új urának a mennyei ital reménye fejében felajánlja szolgálatait és eközben eszébe jut Prospero, hatalmas dacos felbődüléssel rikoltotta:

... megveszhet régi zsarnokom!

Négykézláb guggoló helyzetéből dühösen felugrott, majd még alázatosabb hódolással, himbáló majomjárással kullogott a „csodaember“ után, fel-felpillogva reá és a bűvös italt tartalmazó kulacsára. Türelmetlen szolgálatkészséggel akarta elvezetni oda, „hol a vackor terem“ és kissé előrefutva hívta már hangjának ajánlkozó hangsúlyával, mielőtt még felfedte volna a kérdést:

... jössz velem?

Stephano közbeszólása alatt egészen erőt vett rajta a részegség és így dalolta rekedt, rikácsoló énekét. A részeg nótázás közben vad felkiáltása: „szabadság! hej hó, szabadság!...“ túlnőtt a lázadó állat fortiszsimóján és a meggyötört, megtépett senkik életének felszabadulás után való vágya csengett ki rikoltásából. Azután újra lomha, groteszk táncba kezdett, mely bár nem állt másból, mint ide-oda ugráندozásból, még is felejthetetlenül jellemezte Caliban egész mivoltát.

A III. felvonás második színének jelenete a fokozott alázat hangján kezdődött, állati ravaszsággal mintegy előre pengetve Prospero meg-

gyilkolásának húrjait. Trinculo közbeszólására az alázatos panasz elkeseredett hangján siránkozta el sértődöttségét, mintegy ezzel is érzékeltetve Stephano előtt az ő szolgaságát, hogy ez azután annál biztosabban teljesítse kérését: Prospero meggyilkolását. Amikor felszólította Stephano, hogy legyen király, — mivel ez megfelelt Caliban céljainak, — alázatos meghunyászkodással borult le hódolni. Borzalmas bosszútervét a legállatibb kéjjel adta elő. Majd minden átmenet nélkül csapott át hangja a dühös elkeseredésbe, melyet a bosszú meg nem valósulásának lehetősége váltott ki belőle. A bosszúterv részletezésénél haragos tehetetlenséggel mondotta: „*csak vedd el előbb könyveit...*“ A „*könyveit*“ szónak dühös hangsúlyozása emlékeztet az első felvonás „*beszélni tanítottál*“ kezdetű mondatának hangsúlyára. Ott is, itt is a szellemi fölény elleni lázadás volt hangsúlyozva. Caliban gyűlöl mindent, ami Prosperot ő föléje emeli. A beszédet megtanulta és így az némileg megnyugtatta, hogy tud káromkodni. De a könyvekbe rejtett tudást sohasem teheti magáévá és ezért dühe hatványozott. Mirandára való áttérésnél ugyanaz a kéjes vibráció rezgett hangjában, mint az I. felvonásban, amikor Prospero Caliban régebbi gaz merényletére terelte a szót. Ariel régi dallamára ellágyult a szörnyeteg, mint ahogy egyes állatok meghunyászkodnak a zene hangjaira. Meditáló és elcsöndesült lett Sugár beszéde, hogy Stephano szavára annál élesebben zökkenjen vissza Prospero meggyilkolásának gondolatába.

A IV. felvonásban a rosszatséjtés vinnyogó tehetetlen hangjával jelezte előre a véget, amely méltó befejezése a három groteszk figura komikus királyság-álmának. Mint aki jól ismeri urát, úgy mondta el a fenyegetést, mintha máris testében érezné a fájásokat.

Az utolsó jelenetben a maga kárán tanuló Caliban most már őszinte csodálattal alázatosodott Prospero előtt:

*Ó Setebos! ezek már szellemek!
Milyen szép lett a mesterem! De félek,
Meg fog büntetni.*

Mégegyszer felriadozott benne a bántalomtól való állati félelem, — majd az igazi megtérés hangján mondta el utolsó szavait, miközben, — hogy nagyobb súlyt adjon szavának: „*Oh mily vadbarom voltam, Istennek néztem ezt a részeg bolondot és imádtam!*“ — Stephanot jól hátba-sujtotta kifelé menet.

*

Caliban emberentúli figurája mellett Sugár Károly alakításainak szinte beláthatatlan gazdagságú galériájában még egy Dosztojevskij-szerű és mélységű alakábrázolását idézem fel, amelyet egyetlen nekrológ sem említett és amely szerény véleményem szerint a Caliban mellett legegységibben Sugár-alakítás volt. Ez egy lezüllött kántor szánalmas figurája Szemere György „*Viszontlátás*“ című drámájában. Ez a Szita nevű figura, akit még meghalni sem hagynak, aki a temető árkában hál és tépett életével társtalanul botorkál végig a falun, — sehol a világon nem találhatott volna jobb ábrázolóra Sugár Károlynál. Mind-

örökre felejthetetlen marad számomra az a tétován belézungó, csapzott bajuszú, didergő, száználmas alak, amint a tűzhöz ténfergett, felsőkarjait szorosán testéhez szorítva, alsókarjait ide-odalengetve, melegítve. És felejthetetlen marad, amikor bomló aggyal szűknek mondta a maga számára a világot és az a jelenet, amikor elveszett, megfagyott szívéről beszélt. Az alakítás legmeggrázóbb pontja mégis az a jelenet volt, amikor megadatott ennek a szomorú életű csavargónak, hogy puha vánkó-sok között egyszer ágyban háljon. Ugy sétált be a holdfényes szobába, mint valami árnyék. Csak akkor hittük el, hogy ember, amikor sajátos és különös rezgésű hangján megszólalt. A nagy boldogságot hitetlenkedve fogadta, kapkodta le magáról rongyait, tagolatlan szavak bugyborékoláltak elő a torkán és csak egyes szót értettünk: vánkó... dunya... puha... puha... meleg... nem a szavak voltak a fontosak, hanem az a nagy öröm, ami ott ujjongott artikulátlan hangjában.

*

Nem egy ilyen kurta megemlékezés, de a személyes inpressziókon alapuló részletes és alakításait sorraevő tanulmánykötet is kevés és élettelen lenne érzékeltetni azt, ami mindörökre elmúlt. Számunkra nem adatott más lehetőség, mint kegyelettel őrizni a mi elmúlásunk pillanataig emléket és kegyeletünknek, a reá való emlékezésünknek cselekedetekben is kifejezést adni. Ugy éreztem, hogy ezen a mai első találkozásunkon e röpke szavakon túl valami szerény jellel is dokumentálnunk kell Sugár Károly iránt érzett szeretetünket, megbecsülésünket és ezért azt az asztalt, amely előtt estéről-estére színpadi fellépéseire készült szerény emléktáblával jelöltük meg, hogy mindazok, akik majd helyet foglalnak az asztal előtt, emlékezzenek reá és az őreá való emlékezésből merítsenek buzdítást munkájukhoz; teljék meg a lelkük a színpadnak azzal a nagy és áldozatos szeretetével, amely az elköltözött Sugár Károly lelkét is betöltötte.

Amikor az új évad első napján szeretettel köszöntöm mindnyájukat, felkérem Önöket, hogy első útunk eltávozott kollégájuk öltözőjéhez vezessen, hogy a kis táblát Sugár Károly emléke iránt érzett kegyeletből megkoszorúzzuk.

Németh Antal

Karl Sugár. Von Anton Németh.

Der Direktor des ungarischen Nationaltheaters gedenkt des im Sommer verstorbenen grossen ungarischen Schauspielers Karl Sugár. „Dem Mimen flicht die Nachwelt keine Kränze“ — doch kann man versuchen seiner zu gedenken, indem man seine Tätigkeit und seine Leistung beschreibt und charakterisiert. Dies tut Németh in einer mimologischen Studie des Calibans Sugárs. Diese Rolle wurde noch nie so gelungen von einem ungarischen Schauspieler mit Fleisch, Blut, Seele und Geist erfüllt, wie von diesem bedeutenden Künstler der Bühne.